

ЦІННІСТЬ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ ТА ЇЇ ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ

THE VALUE OF HUMAN LIFE AND ITS LEGAL PROTECTION BY THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE

Раданович Н.М., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права

Львівський національний університет імені Івана Франка

Конституційне визнання Людини найвищою соціальною цінністю проектує і відповідний аксіологічний статус основних її «буттєвих» характеристик, як-от, життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки. Складаючи першооснову реалізації усіх інших, цінність життя постійно перебуває в полі зору юрисдикційних органів України, а відтак – набуває додаткових можливостей свого правового забезпечення. Зокрема в практиці Конституційного Суду України можна виокремити три групи юридичних позицій:

перша – пов'язана із утвердженням цінності життя шляхом її інтерпретації як самостійного правового явища, зумовленого природою людини, і в поєднанні з іншими цінностями, зокрема:

а) *людською гідністю*, яка визначає «особисте», «приватне і сімейне життя»;

б) *свободою*, яка презюмує можливість будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (у тому числі, і право на життя);

в) *здоров'ям, безпечним довкіллям, збереженням генофонду Українського народу*, що підвищує соціальні гарантії захисту життя, зокрема певних категорій громадян України, чий статус обумовлює високий ризик отримання поранення, ушкодження здоров'я чи навіть загибелі, як-от, військовослужбовців, або осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, компенсацію за втрачене здоров'я, моральні і фізичні страждання, обмеження в реалізації своїх здібностей. Це визначає розуміння «гідного життєвого рівня», «прожиткового мінімуму», «достатнього життєвого рівня»;

г) *міжнародним та національним правопорядком*, які додатково гарантують цінність життя;

д) *правдивою демократією*, яка захищає цінність *життя народу України*.

Друга група – характеризує відповідне конституційне право людини і громадянина, яким опосередковується цінність життя. Встановлено, що право на життя визнається невід'ємним, невідчужуваним і непорушним, таким, що належить людині від народження і захищається державою, зумовлює можливість реалізації всіх інших прав (свобод) людини і громадянина і не може бути ні обмеженим, ні скасованим.

Третя група – проявляє основний юридичний інструментарій (юридичні засоби) втілення вказаного складника цінності Людської особистості. До таких засобів Конституційним Судом України віднесено відповідні юридичні дозволи, зобов'язування, заборони, які юридично «супроводжують» право на життя, формують його зміст, обсяг та межі.

Ключові слова: правові цінності, цінність здоров'я, принцип права, право на життя, репродуктивні права, правове регулювання, правовий порядок, Конституційний Суд України, правові (юридичні) засоби.

The constitutional recognition of Human as the highest social value also projects the corresponding axiological status of his main "essential" characteristics, such as life and health, honor and dignity, inviolability and security. Forming the primary basis for the implementation of all other values, the value of life is constantly in the field of view of the jurisdictional bodies of Ukraine, and therefore – acquires additional opportunities for its legal support. In particular, three groups of legal positions can be distinguished in the practice of the Constitutional Court of Ukraine:

the first – related to the affirmation of the value of life through its interpretation as an independent legal phenomenon determined by human nature, and in combination with other values, in particular:

a) *human dignity*, which defines "personal", "private and family life";

b) *freedom*, which presupposes the possibility to protect one's rights and freedoms from violations and illegal encroachments (including the right to life) by any means not prohibited by law;

c) *health, safe environment, preservation of the gene pool of the Ukrainian people*, which increases social guarantees for the protection of life, in particular, certain categories of citizens of Ukraine, whose status entails a high risk of injury, damage to health or even death, such as military personnel or persons who suffered as a result of the Chernobyl disaster, compensation for lost health, moral and physical suffering, restrictions in the realization of one's abilities. This determines the understanding of a "decent standard of living", "subsistence minimum", "adequate standard of living";

d) *international and national legal order*, which additionally guarantee the value of life;

e) *true democracy* that protects the value of life for the people of Ukraine.

The second group characterizes the corresponding constitutional right of a person and a citizen, which mediates the value of life. It is established that the right to life is recognized as inalienable and inviolable, as belonging to a person from birth and protected by the state, determines the possibility of realizing all other rights (freedoms) of a person and citizen and can be neither limited nor canceled.

The third group – shows the main legal tools (legal means) for the embodiment of the specified component of the value of the Human Individual. The Constitutional Court of Ukraine includes the relevant legal permissions, obligations, prohibitions, which legally "accompany" the right to life, form its content, scope and boundaries.

Key words: legal values, value of health, principle of law, right to life, reproductive rights, legal regulation, legal order, Constitutional Court of Ukraine, legal means.

Постановка проблеми. Конституційне визнання Людини найвищою соціальною цінністю проектує і відповідний аксіологічний статус основних її «буттєвих» характеристик, як-от, життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки. Складаючи першооснову реалізації усіх інших, цінність життя постійно перебуває в полі зору юрисдикційних органів України, а відтак – набуває додаткових можливостей свого правового забезпечення, зокрема завдяки Конституційному Суду України.

Конституційне судочинство функціонує на засадах верховенства права (стаття 2 Закону України «Про Конституційний Суд України») [1]. Означений принцип, на думку його ідеологів, з-поміж іншого означає й те, що приписи права мають уможливити достатній захист засадничих людських прав, вирішувати, які з цих прав захищатимуться і які санкції запроваджувати за їх порушення, належить державам, при цьому до таких прав беззаперечно відносять право на життя, з приводу якого зазначають

таке: «...право не залишає жертву беззахисною, але й не санкціонує позбавлення життя, якщо ступінь насильства є необґрунтованим» [2, с. 66, 67, 70].

Сповідуючи ідеологію верховенства права, Конституційний Суд України (далі – КСУ) послідовно утверджує цінність життя, як це можна спостерігати у справах, що стосувалися смертної кари, особистого і сімейного життя, гідного рівня життя, прожиткового мінімуму тощо.

Стан опрацювання. Право людини на життя цілком виправдано виступає предметом різнопланового наукового дослідження, як самостійне природне-правове явище, незалежне у своєму у виникненні та існуванні від держави, так і у беззаперечному зв'язку з правами людини четвертого покоління, зокрема репродуктивними правами людини. Співвідношення репродуктивних прав людини з правом людини на життя визначається у працях таких українських правознавців, як Я. Марко [3, с. 39], О. Пунда [4, с. 73–74], Р. Стефанчук [5, с. 348–349]. Таке співвідношення, своєю чергою, обумовлено і співвідношенням різних цінностей, як-от, життя, здоров'я, репродуктивного здоров'я, безпечного довкілля, приватності особи. Наведені зв'язки набули свого детального дослідження і в межах конституційного контролю, здійснюваного в Україні.

Метою цієї публікації є аналіз юридичних позицій Конституційного Суду України під кутом зору правового забезпечення цінності життя.

Виклад основного матеріалу. В практиці КСУ сформувалася низка юридичних позицій, завдяки яким:

1) утверджується цінність життя, розвивається її сутнісне розуміння;

2) характеризується відповідне конституційне право людини і громадянина, що опосередковує таку цінність – право на життя;

3) виявляється основний юридичний інструментарій (юридичні засоби) втілення вказаного складника цінності Людської особистості. До таких засобів КСУ віднесено відповідні юридичні дозволи, зобов'язування, заборони, які юридично «супроводжують» право на життя, формують його зміст, обсяг та межі.

Відповідно можна виокремити три групи таких позицій КСУ.

Перша – пов'язана з *інтерпретацією цінності життя як самостійного правового явища, зумовленого природою людини*.

Так, ухвалюючи Рішення у справі про перегляд вироку особи, караній на довічне позбавлення волі, КСУ відзначив, що «людина є скарбом Природи, звідки й походять притаманні людині за народженням права і свободи, тобто ті, що природні» [6].

Такий підхід був закладений КСУ ще у Рішенні, що стосувалося смертної кари. Логіка обґрунтування, задекларована суб'єктом конституційного подання у цій справі, була підтримана і КСУ: «при тлумаченні Основного Закону треба враховувати глибоку й чітко виражену в його статтях пошану до цінності людського життя, до невід'ємного та невідчужуваного права людини на життя як однієї з фундаментальних засад побудови правового, демократичного суспільства» [7].

Також КСУ інтерпретує *цінність життя у взаємозв'язку з іншими цінностями*.

Йдеться насамперед про *людську гідність*, яку КСУ визначає однопорядковою із цінністю життя: «невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Як основні права людини вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані» [7].

Крім того, у Рішенні щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі, КСУ «наголошує, що абсолютна цінність людської гід-

ності – це передусім однаково гуманне ставлення до кожного та повага до сутності людської природи безвідносно до особистого, соціального чи іншого статусу. Тому механізм виконання та відбування кримінальних покарань для всіх засуджених до позбавлення волі осіб, незалежно від тяжкості скоєних ними злочинів, не може призводити до знищення людини як особистості, приниження та знецінення її моральних, психологічних, духовних якостей і потреб, скасування права кожного на людяне ставлення до себе, а також нівелювати сутнісний зміст конституційних прав і свобод людини» [8].

У цьому ж Рішенні КСУ задекларував розуміння поняття особистого життя людини як її «автономного буття, де вона може реалізувати свою свободу поводитися певним чином і мати різні стосунки поза межами суспільної діяльності, проявлятися та формуватися як особистість зі своїми моральними, духовними, психологічними якостями та потребами, у чому передусім і виявляється її людська природа» [8].

Питання особистого та сімейного життя досліджувалися КСУ також і у його попередній практиці. Зокрема у Рішенні щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України КСУ наголосив, що «особистим життям фізичної особи є її поведінка у сфері особистісних, сімейних, побутових, інтимних, товариських, професійних, ділових та інших стосунків поза межами суспільної діяльності», «неможливо визначити абсолютно всі види поведінки фізичної особи у сферах особистого та сімейного життя, оскільки особисті та сімейні права є частиною природних прав людини, які не є вичерпними, і реалізуються в різноманітних і динамічних відносинах майнового та немайнового характеру, стосунках, явищах, подіях тощо. Право на приватне та сімейне життя є засадничою цінністю, необхідною для повного розквіту людини в демократичному суспільстві, та розглядається як право фізичної особи на автономне буття незалежно від держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб» [9].

Відтак можна підсумувати, що цінність людської гідності, з-поміж іншого, визначає розуміння «особистого», «приватного і сімейного життя».

Також КСУ пов'язує цінність життя з *цінністю свободи*. Це певною мірою впливає із дослідження ним терміно-поняття «свавільно» у Конституції України в контексті невід'ємного права кожної людини на життя: «У звичному, а також в юридичному обігу термін «свавільно» вживається ... неоднозначно: необмежена влада; відсутність законності, справедливості; схильність діяти на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; самовілля тощо. В частині першій статті 6 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права 1966 року ... термін «свавільно» характеризує загальне правило, згідно з яким «право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». Як виняток, в країнах, які не скасували смертної кари, Міжнародний Пакт допускає, що «смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону». В проектах Конституції України, що в різний час розглядалися у конституційних комісіях і у Верховній Раді України, це загальне правило і виняток з нього неодноразово поєднувалися. Чинна Конституція України ... обмежилася лише загальним правилом. Це і дало привід для неординарного розуміння змісту положення частини другої статті 27 Конституції України, на що звернула увагу і Венеціанська Комісія «За демократію через право» Ради Європи у своєму «Висновку про конституційні аспекти смертної кари в Україні» Тлумачення положень частин першої та другої статті 27 Конституції України в контексті всіх інших положень Конституції України як єдиного цілісного документа дає

підстави стверджувати, що вони не припускають смертної кари як виду покарання» [7].

Зв'язок *цінностей життя і свободи* також простежується і в контексті розуміння *вільного розвитку особистості*. У цьому аспекті КСУ висновок: «відповідно до статті 23 Конституції України кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Конституція України, закріплюючи невід'ємне право на життя кожної людини (частина перша статті 27) і гарантуючи це право від скасування (частина друга статті 22), закріплює водночас положення про те, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (частина третя статті 27). Відповідно до положення частини п'ятої статті 55 Конституції України кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань» [7].

Цінність життя позиціонується КСУ і у поєднанні з *цінністю здоров'я*, що дозволяє виокремити певні категорії справ. Йдеться про такі.

Справи, що стосуються соціального захисту військовослужбовців. Специфіка такого захисту зумовлена виконанням особами, що захищають Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, конституційно значущих функцій [10]; високим ризиком «отримання поранення, ушкодження здоров'я чи навіть загибелі під час виконання службових обов'язків під час захисту Вітчизни», «особливістю професійних обов'язків, пов'язаних з ризиком для життя та здоров'я, певним обмеженням конституційних прав і свобод, у тому числі права заробляти матеріальні блага для забезпечення собі і своїй сім'ї рівня життя, вищого за прожитковий мінімум» [11].

Відтак цей захист спрямований на забезпечення ветеранам війни *достатнього життєвого рівня* [10], охоплює соціальні гарантії високого рівня «стосовно громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також осіб, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої в лютому 2014 року», які не можуть бути скасовані або обмежені [12].

Справи, що стосуються соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи і потребують додаткових гарантій соціального захисту у зв'язку з надзвичайними масштабами вказаної катастрофи та її наслідків, «обмеженнями, ризиками, втратами, яких зазнали вони та члени їх сімей. ...додаткові гарантії соціального захисту для вказаних осіб – комплекс заходів у вигляді пільг, компенсацій і гарантій, ...є компенсацією особам, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, за втрачене здоров'я, моральні і фізичні страждання, обмеження в реалізації своїх здібностей та можливостей забезпечити собі *гідний життєвий рівень*» [13].

При розгляді таких справ КСУ зауважує, що «на виконання покладеного статтею 16 Конституції України на державу обов'язку Україна в особі законодавця ухвалила Закон, у якому встановила загальний порядок реалізації права громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на охорону їх життя і здоров'я та створила єдиний порядок визначення, зокрема, соціального захисту потерпілих осіб» [14]; «...згідно з частиною другою статті 1 Закону № 796-ХІІ державна політика в галузі соціального захисту потерпілих від Чорнобильської катастрофи базується, зокрема, на принципах «пріоритету життя та здоров'я людей, які потерпіли від Чорнобильської катастрофи», «соціального захисту людей, повного відшкодування шкоди особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» [15]; «потреба

в забезпеченні належного рівня соціального захисту таких осіб «зумовлена обмеженнями, ризиками, втратами, яких зазнали вони та члени їх сімей»; «соціальний захист осіб, які постраждали внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, має передбачати відшкодування шкоди, заподіяної їх життю, здоров'ю і майну внаслідок радіоактивного забруднення, та реалізовуватися шляхом надання їм відповідних пільг, компенсацій і гарантій. Вибір такого особливого порядку відшкодування шкоди обумовлений надзвичайними масштабами катастрофи та її наслідків»; «рівень соціального захисту осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, має бути таким, щоб забезпечувати їм *гідне життя*, і не повинен залежати від майнового стану їх сімей» [13].

Справи щодо конституційності:

законодавчих приписів про застосування прожиткового мінімуму як розрахункової величини для обчислення виплат [16];

низки обмежень (заборон), запроваджених на період карантину, введеного з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Йдеться про Рішення КСУ від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про Державний бюджет України на 2020 рік”» [17].

З приводу цього Рішення судді КСУ виклали окремі думки: «Кожна країна в своєму прагненні до нормалізації життя на новому рівні повинна виділяти ресурси на цілі суспільної охорони здоров'я, інвестуючи в більш здорове і безпечне майбутнє» [18], «...державна зобов'язана здійснити ефективні заходи – зокрема правове регулювання та відповідну адміністративну практику – з метою захисту людини і суспільства від серйозних загроз, пов'язаних із поширенням на території України COVID-19. Через поширення хвороби під загрозою опинилося *життя і здоров'я людей – фундаментальні конституційні цінності*. Під час протидії пандемії право на життя і право на охорону здоров'я є найбільш тісно пов'язаними. Відповідно до частини першої статті 27 Конституції України кожна людина має невід'ємне право на життя. Згідно з частиною першою статті 49 Конституції України кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Зв'язок між цими конституційними правами полягає в тому, що недостатні, несвоєчасні та неефективні заходи держави у сфері охорони здоров'я в умовах пандемії можуть означати безпосереднє посягання на право кожної людини на життя» [19].

Наведене декларує також *взаємообумовленість цінностей життя, здоров'я, безпечного довкілля, збереженням генофонду Українського народу, а також розуміння «гідного життя», «гідного життєвого рівня», «прожиткового мінімуму», «достатнього життєвого рівня».*

Життя, як цінність, декларується також КСУ і у взаємозв'язку з *цінністю національного та міжнародного правопорядків*. Йдеться про ті юридичні позиції, які розвивають розуміння основних моделей української держави, засад формування зовнішньої і внутрішньої політики, концепції взаємодії міжнародного і національного права України: «Виходячи з того, що Україна є соціальною, демократичною і правовою державою (стаття 1 Конституції України), в якій життя і здоров'я, честь і гідність,

недоторканність і безпека людини визнані найвищою соціальною цінністю (стаття 3 Конституції України), смертна кара як вид покарання має розглядатись як така, що не узгоджується з зазначеними положеннями Конституції України» [7], «як показує світовий і вітчизняний досвід, смертна кара не може бути виправданою і як ефективний засіб у боротьбі із злочинністю. Ця міра покарання *не належить до факторів, що стримують злочинність*. Це підтверджують кримінологічні дослідження: кількість злочинів проти життя людини не зменшується із збільшенням судових вироків про призначення смертної кари... Отже, і з позиції *попередження злочинності* смертна кара себе не виправдовує» [7], «розкриваючи зміст невід'ємного права на життя кожної людини, закріпленого у частині першій статті 27 Конституції України, треба враховувати і *невідповідність смертної кари цілям покарання та можливість судової помилки*, коли виконання судового вироку щодо особи, засудженої до смертної кари, унеможливило виправлення її наслідків, що не узгоджується з конституційними гарантіями захисту прав і свобод людини і громадянина (стаття 55 Конституції України)» [7].

У системному зв'язку розглядає КСУ *цінність людського життя і правдиву демократію*, що можна спостерігати на прикладі Рішення у справі щодо конституційності Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки»: «Оцінка діяльності комуністичного режиму та нацистського режиму має здійснюватися з урахуванням системного характеру протиправних діянь, вчинених за їхнього панування, з огляду на сутність та масштаби політики державного терору, основу якої становило заперечення цінності людського життя та людської гідності. Пропаганда комуністичного режиму, який зухвало й цинічно заперечував цінність людського життя та людської гідності, становить реальну загрозу для сучасної незалежної української державності. Виправдання комуністичного режиму та замовчування його злочинів створюють сприятливий ґрунт для мобілізації та об'єднання антиукраїнських сил, які прагнуть зруйнувати демократичний конституційний лад в Україні» [20]; «серед ключових передумов початку другої світової війни було, зокрема, виникнення та існування комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та відповідних ідеологій, справжня суть яких полягала у запереченні таких основних людських цінностей, як гідність, життя, свобода. ... Для українського народу виникнення та існування комуністичного, націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів і відповідних ідеологій мало своїм жахливим наслідком не лише військові та невійськові втрати безпосередньо під час другої світової війни, а й цілеспрямоване винищення людей внаслідок організацій штучного голоду (голодомору) як акту геноциду Українського народу, політичних репресій та інших проявів державного терору в управлінні державою» [21].

Це дозволяє також простежити і захист КСУ цінності *життя народу України*. Аналогічна ідеологія закладена і у Рішенні КСУ щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України. Аналізуючи передумови ухвалення Рішення, судді КСУ наголошують: «Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року Російською Федерацією в Україну та подальше масове вчинення збройними силами держави-агресора злочинів проти людяності (людства), воєнних злочинів та інших дій, що мають ознаки геноциду Українського народу, обірвали чи понівечили людські життя, втрутились у долю всіх і кожного, хто є громадянином України або так чи інакше пов'язаний з нашою державою» [22].

Друга група юридичних позицій КСУ пов'язана з *характеристикою конституційного права людини*

і громадянина на життя, яким опосередковується досліджувана цінність. Як відзначає КСУ, «Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3), а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (частина друга статті 3). На конкретизацію цих положень розділу I «Загальні засади» в частині першій статті 27 Конституції України проголошено невід'ємне право кожної людини на життя» [7].

У Рішенні щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України, КСУ проголошує *право на життя невід'ємним, невідчужуваним і непорушним*: «Ключовим у визнанні права людини на життя за Конституцією України є положення, згідно з яким це право є невід'ємним (частина перша статті 27), невідчужуваним та непорушним (стаття 21). Право на життя належить людині від народження і захищається державою» [23].

Досліджуючи межі вказаного права і утверджуючи його абсолютність, КСУ висновок: «Позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням *невід'ємного права людини на життя*, що не відповідає Конституції України» [7].

Третя група юридичних позицій КСУ проявляє основний юридичний інструментарій (юридичні засоби) втілення вказаного складника цінності Людської особистості. До таких засобів КСУ віднесено відповідні юридичні дозволи, зобов'язування, заборони, які юридично «супроводжують» право на життя, формують його зміст, обсяг та межі. Йдеться насамперед про *юридичні заборони, зобов'язування, дозволи адресовані державі*:

«...за своїм змістом положення частини другої статті 22 Конституції України передбачають, з одного боку, *обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи*, насамперед право людини на життя, а з другого – *утримуватись від прийняття* будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а отже – і права людини на життя. Виходячи з положень частини другої статті 8 Конституції України, норма частини другої її статті 22 має враховуватись при прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відповідних суспільних відносин» [7];

«конституційне забезпечення невід'ємного права на життя кожної людини, як і всіх інших прав і свобод людини і громадянина в Україні, базується на засади: *винятки* стосовно прав і свобод людини і громадянина встановлюються самою Конституцією України, а не законами чи іншими нормативними актами. Відповідно до положення частини першої статті 64 Конституції України «конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України». Конституція України *не містить будь-яких положень про можливість застосування смертної кари як винятку з положення частини першої статті 27 Конституції України про невід'ємне право на життя кожної людини*. Таким чином, смертну кару як вид покарання, передбачений у відповідних положеннях Кримінального кодексу України, не можна вважати винятком з невід'ємного права на життя кожної людини, закріпленого у Конституції України. Положення Кримінального кодексу України щодо застосування смертної кари як виду покарання повинні розглядатись як не передбачені Конституцією України обмеження невід'ємного права на життя кожної людини і мають бути визнані такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними)» [7];

«*позитивний обов'язок держави* стосовно впровадження належної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини передбачає забезпечення ефективного розслідування фактів позбавлення життя та неналежного

поводження, у тому числі й щодо осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі під повним контролем держави» [23];

«за Конституцією України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (стаття 16)» [15];

«держава, виконуючи свій конституційний обов'язок щодо подолання наслідків Чорнобильської катастрофи, запровадила особливу систему соціального захисту потерпілих осіб» [24];

«на державу покладено позитивний обов'язок забезпечити особам з інвалідністю з числа осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, посилений соціальний захист. Позитивний обов'язок держави у цьому разі, по суті, вимагає від неї вжити заходів підтримчої дії (*affirmative action*) з огляду на те, що йдеться про обов'язок захисту державою однієї з найуразливіших верств населення, яка того потребує», та зазначив, що із цих статей Конституції України «випливають не лише зобов'язання держави перед постраждалими внаслідок Чорнобильської катастрофи громадянами України, а й гарантії щодо цієї категорії громадян» [14];

«Верховна Рада України, яка, маючи можливість діяти на власний розсуд, визначає обсяг соціального захисту військовослужбовців, втілюючи зміст відповідних конституційних принципів з метою забезпечення справедливого механізму відшкодування за заподіяння шкоди їх здоров'ю чи навіть життю, але не порушуючи самої сутності конституційного права на соціальний захист, особливо в разі втрати такими особами працездатності» [11].

Проте можна спостерігати і юридичні заборони, зобов'язування, дозволи адресовані людині і громадянину: «відповідно до частини першої статті 50 Конституції України кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди» [15];

«...для громадян України, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на конституційному рівні встановлено особливі гарантії їх соціального захисту та від-

шкодування завданої шкоди їхньому життю та здоров'ю. Конституційно-правовий статус зазначеної категорії громадян обумовлено специфічним характером наслідків Чорнобильської катастрофи, подолання яких вимагає неухильного виконання державою свого обов'язку з відшкодування шкоди за завдані фізичні, моральні та матеріальні втрати особам, яким призначено пенсію за інвалідністю, що настала внаслідок каліцтва чи захворювання внаслідок Чорнобильської катастрофи» [25];

«право на недоторканність особистого і сімейного життя, гарантоване статтею 32 Конституції України, охоплює можливість кожної засудженої до позбавлення волі особи відвідати свого тяжкохворого близького родича або бути присутньою на його похованні, яку має визнавати держава за всіма такими засудженими», «охоплена конституційним правом на недоторканність особистого і сімейного життя можливість короточасних виїздів за межі колонії на території України засуджених до довічного позбавлення волі осіб у зв'язку з такою винятковою особистою обставиною, як смерть або тяжка хвороба близького родича, що загрожує життю хворого, не є безумовною і її обмеження можна розглядати як потрібний засіб для запобігання порушенням суспільної безпеки та громадського порядку» [8].

Висновки. Складаючи першооснову реалізації усіх інших, цінність життя постійно перебуває в полі зору юрисдикційних органів України, а відтак – набуває додаткових можливостей свого правового забезпечення, зокрема завдяки Конституційному Суду України. В його практиці щодо задекларованої проблематики можна виокремити три групи юридичних позицій: *перша* – пов'язана із утвердженням цінності життя шляхом її інтерпретації як самостійного правового явища, зумовленого природою людини, і в поєднанні з іншими цінностями, зокрема людською гідністю, свободою, здоров'ям, безпечним довкіллям, збереженням генофонду Українського народу, міжнародним та національним правопорядком, правдивою демократією, яка захищає цінність життя народу України; *друга* – характеризує відповідне конституційне право людини і громадянина, яким опосередковується цінність життя; *третья* – проявляє основний юридичний інструментарій (юридичні засоби) втілення вказаного складника цінності Людської особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 28.11.2024)
2. Бінгем Том. Правовладдя / за заг.ред Сергія Головатого; переклад з англ. В.Кастеллі та Д.Шкрюби. Київ: 2024. 256 с.
3. Марко Я. Р. Реалізація права людини на репродукцію методом сурогатного материнства: теоретико-правове дослідження. Дис.... канд. юрид. наук за спец.: 12.00.01. Донець. юрид. ін-т МВС України. Кривий Ріг, 2018. 232 с.
4. Пунда О.О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини: монографія. Хмельницький Київ, 2005. 436 с.
5. Стефанчук Р.О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту. Хмельницький: Хмельницький ун-т управління та права, 2007. 626 с.
6. Рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 року № 6-р(II)/2021. Справа про перегляд вироку особі, караній на довічне позбавлення волі. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/6-rii2021> (дата звернення: 28.11.2024).
7. Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року №11-рп/1999. Справа про смертну кару. URL: <http://www.ccu.gov.ua/docs/407> (дата звернення: 28.11.2024).
8. Рішення Конституційного Суду України від 20 грудня 2023 року № 11-р(II)/2023 у справі щодо особистого і сімейного життя особи, засудженої до довічного позбавлення волі. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/11_r_2_2023_0.pdf (дата звернення: 28.11.2024).
9. Рішення Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012. Справа щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/641> (дата звернення: 28.11.2024).
10. Рішення Конституційного Суду України від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018. Справа про соціальний захист ветеранів війни та членів їхніх сімей. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/12-r2018> (дата звернення: 28.11.2024).
11. Рішення Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022. Справа про посилений соціальний захист військовослужбовців. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/1-rii2022> (дата звернення: 28.11.2024).
12. Рішення Конституційного Суду України від 12 жовтня 2022 року № 7-р(II)/2022 у справі щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/7-rii2022> (дата звернення: 28.11.2024).
13. Рішення Конституційного Суду України від 17 липня 2018 року № 6-р/2018 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпунктів 2-7, 12 та 14 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/6-r2018> (дата звернення: 28.11.2024).
14. Рішення Конституційного Суду України від 7 квітня 2021 року № 1-р(II)/2021 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 13 пункту 4 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність,

деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/1-rii2021> (дата звернення: 28.11.2024).

15. Рішення Конституційного Суду України від 20 березня 2024 року № 2-п(II)/2024 у справі щодо гарантованого рівня соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/2_r_2_2024.pdf (дата звернення: 28.11.2024).

16. Конституційна скарга Сарнавського Ігора Миколайовича щодо відповідності статтям 1, 3, частині другій статті 6, частині другій статті 8, статті 16, частині другій статті 19, статтям 21, 22, частинам першій, другій статті 24, частинам першій, четвертій статті 41, частині першій, третій статті 46, частині першій статті 50 Конституції України (конституційність) пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України „Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 6 грудня 2016 року № 1774–VIII, зі змінами. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/18_2342024.pdf (дата звернення: 28.11.2024).

17. Рішення Конституційного Суду України від 28 серпня 2020 року № 10-п/2020 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення проти-епідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік». URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/10-r2020> (дата звернення: 28.11.2024).

18. Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О.О. у справі № 1-14/2020 за конституційним поданням Верховного Суду. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2020_2_0.pdf (дата звернення: 28.11.2024).

19. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В.В. до Рішення Конституційного Суду України від 28 серпня 2020 року № 10-п/2020. Справа щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень постанови Кабінету Міністрів України «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення проти-епідемічних заходів», положень частин першої, третьої статті 29 Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік», абзацу дев'ятого пункту 2 розділу II «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік». URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/10-r2020> (дата звернення: 28.11.2024).

20. Рішення Конституційного Суду України від 16 липня 2019 року № 9-р/2019 у справі щодо конституційності Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/9-r2019> (дата звернення: 28.11.2024).

21. Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О.О. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/9_p_2019_2.pdf (дата звернення: 28.11.2024).

22. Окрема думка судді Конституційного Суду України Олега Первомайського у справі № 3-102/2021(231/21, 415/21) за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо соціальних гарантій для захисників і з ахисниць України. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/od_pervomayskogo_0.pdf (дата звернення: 28.11.2024).

23. Рішення Конституційного Суду України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/3-r2018> (дата звернення: 28.11.2024).

24. Рішення Конституційного Суду України від 13 вересня 2023 року № 7-р(I)/2023 у справі за конституційною скаргою Костіни Миколи Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 26 розділу VI „Прикінцеві та перехідні положення” Бюджетного кодексу України. URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/7-ri2023> (дата звернення: 28.11.2024).

25. Рішення Конституційного Суду України від 3 квітня 2024 року № 4-р(I)/2024 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 розділу I Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» щодо підвищення рівня пенсійного забезпечення окремих категорій осіб» від 29 червня 2021 року № 1584–IX, частини третьої статті 54 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року № 796–XII. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/6702> (дата звернення: 28.11.2024).